

‘Η συνείδηση δτι μπήκε δ κόσμος σε μιά νέα έποχή — στην έποχή μας — ξύπνησε συνδυασμένη με μιάν έπαιρση που ήταν φυσικό να τὴν πληρώσουν οι ἄνθρωποι ἀκριβόι. Πάντως, γιά τὴν έπαιρση αὐτή καιμιάν εύθυγη δὲ μπορούμε ν’ ἀποδώσουμε στὸν Νεύτωνα: ή καὶ σ’ ὅσους ἄνοιξαν τὸ δρόμο τοῦ Νεύτωνος, στὸν Κέπλερ καὶ στὸν Γαλιλαῖο. Η εύθυνη βαρύνει ἐκείνους που χωρὶς ιδάχουν συμβάλει στὴ γένεση τῆς νέας έπιστήμης, τῆς μαθηματικὰ θεμελιώματος φυσικῆς, «ἀνακοίλυψαν» δτι ή γνώση, ή έπιστήμη τῆς θλησ, δίνει στὸν ἄνθρωπο τὸ δικαίωμα νὰ θεωρεῖ τὴ ζωὴ δεμένη στὰ στεγὰ ὅρια τοῦ μυαλοῦ του. “Ετσι, ή έποχή μας μπήκε στὸ δρόμο της ὅχι μὲ τὴ συνείδηση ἐκείνων που ἄνοιξαν τὸ δρόμο αὐτόν, ἀλλὰ μὲ τὴ συνείδηση ἐκείνων που ἀρχισαν ἄνετα καὶ ἐπιπλαταὶ νὰ βαδίζουν ἐπάνω στὸ δρόμο που ἀλλοι ἔνοιξαν.

Ούσιαστικά, μάλιστα, δηλαδὴ ὀντικειμενικά, ή έποχή μας μπήκε στὸ δρόμο της ὀργότερα. Στὸν ΙΗ’ αἰώνα σημειώνονται ἀπλὰ προμηνύματα. Τὰ προμηνύματα εἶναι μάλιστα παλαιότερα. Εἶναι παλαιότερα καὶ ἀπ’ αὐτοὺς ἀκόμα τοὺς Κέπλερ καὶ Γαλιλαῖο καὶ συνδέονται μὲ τὸ ἔνδοξο ὄνομα τοῦ Λεονάρντο ντὰ Βίντσι πού, στὰ τέλη τοῦ ΙΕ’ αἰώνα, προβάλλει ὅχι μόνον ὡς μεγάλος καλλιτέχνης, ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ πρῶτος συνειδητὸς μηχανικὸς που θεμελιώνει τὶς τεχνικὲς ἐφευρέσεις του ἐπόνω σὲ φυσικοεπιστημονικοὺς καὶ μαθηματικοὺς ὑπολογισμούς. “Αν δὲν ὀρκεσθούμε δμως στὰ προμηνύματα που φυσικὸ ήταν, μετὰ τὸν Νεύτωνα, νὰ δημιουργήσουν ψυχολογικὰ καὶ ὑποκειμενικὰ τὴ συνείδηση δτι δ κόσμος ἀρχισει νὰ μπαίνει σὲ μιὰ νέα έποχή, τὰ ὀντικειμενικὰ γεγονότα που χαρακτηρίζουν δριστικὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ τὴν έποχή μας σημειώθηκαν ὀργότερα: ὀργότερα κι’ ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῆς πρῶτης πρακτικὰ ἀποδόσιμης ἀτμοκίνητης μηχανῆς — τῆς μηχανῆς τοῦ Ούδατ ποὺ κατασκευάσθηκε στὰ τέλη τοῦ ΙΗ’ αἰώνα —, ὀργότερα κι’ ἀπὸ τὶς πρῶτες τελειοποιημένες μορφές της που ἔκαμαν τὸν Μάρξ νὰ βγάλει ἀμέσως τὰ τελεσίδικα συμπερόσματά του γιὰ τὴν πορεία τῆς ιστορίας καὶ γιὰ τοὺς νόμους που κινοῦν τὴν πορεία αὐτῆ.

Θὰ σταθῶ καὶ πάλι γιὰ λίγο στὸν Μάρξ. Η θεωρία του λέει, δπως είδαμε, δτι τὰ πάντα στὴν ιστορία τὰ προσδιορίζει ή ἐξέλιξη τῶν μέσων ποιραγωγῆς. Τὰ μέσαι ποιραγωγῆς — εἴτε προχωρεῖ ή θεωρία του — ἀλλάζουν κάθε τόσο καὶ βρίσκονται

σὲ μιὰν ὀκατόποιωστη πρόοδο. Μαζί τους ὅλλαζουν οἱ οἰκονομικὲς συνθῆκες, κ' ἔτσι ἔρχεται πάντα μιὰ στιγμὴ ποὺ ἡ ἀντίφαιση ἀνάμεσα στὶς ὄλλαγμένες οἰκονομικὲς συνθῆκες καὶ στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ δργάνωση ποὺ ἔχει μείνει καθυστερημένη, παίρνει μιὰ τραγικὴ μορφή. Τὰ μέσα παιραγωγῆς προβάλλουν, δύσιο δὲν ὄλλαζουνοι κοινωνικοὶ θεσμοί, ως μέσα καταστροφῆς. Ἡ κοινωνικὴ ἐκείνη τάξη ποὺ ἡ ζωὴ τῆς γίνεται ἀνυπόφορη κάτω ἀπὸ τὶς ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν πρόοδο τῆς τεχνικῆς συνθῆκες, ἀναγκάζεται νὰ ἐπαναστατήσει καὶ ν' ἀναπτρέψει τὶς πιεστικὲς καινωνικὲς συνθῆκες. "Ετσι, τὴν ἱστορία, στὴν ἐπιφάνειά της, τὴν κινεῖ ἡ δυστυχία, ἡ μιζέρια, ἡ «κακὴ πλευρὰ» τῆς ἱστορίας.

Ο Μάρξ βιάστηκε νὰ βγάλει τὰ συμπεράσματά του. Γύρω στὸ 1848 εἶχε πραγματικὰ σημειώθει, μὲ τὰ μέσα μέσα παιραγωγῆς, μιὰ χτυπητὴ ἀντινομία ἀνάμεσα στὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς καὶ στὸ κοινωνικὸ καθεστῶς. Οἱ ἐργατικὲς μᾶζες στὴν Ἀγγλία — κι' αὐτὲς πρόσεξε ἴδιαίτερα ὁ Μάρξ — ήταν καταδικασμένες σὲ φοβεροὺς δρους ζωῆς. "Οσο ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν παιραγωγικῶν μέσων βρισκόταν ὀκόμα στὸ στάδιο ποὺ τὸ ἔχαρακτήριζε μὲ τὴν ὀργὴ καὶ βραχὺ ἀναπνοή της ἡ ἀτμοκίνητη μηχανή, τὰ πορίσματα τοῦ Μαρξισμοῦ ἔβρισκαν ἕνα γερὸ οτήριγμα στὴν πραγματικότητα. 'Απὸ τὴν κακία καὶ τὴν πλεονεξία τῶν ἀφεντάδων τῆς μηχανῆς ήταν πραγματικὰ ἔξαρτημένη ἡ ζωὴ καὶ ἡ μοῖρα τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων ποὺ δὲν εἶχαν ὅλλο μέσο. ζωῆς ἀπὸ τὰ χέρια τους. Ἡ ἀτμοκίνητη, δύμως, μηχανὴ ξεπεράστηκε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης. 'Απὸ τὸ κάρβουνο πήγαμε στὰ πετρέλαια καὶ στὴν ύδροηλεκτρικὴ ἐνέργεια καὶ σήμερα φθάνουμε — ποιὸς ξέρει ὀκόμα ποὺ θὰ φθάσουμε — στὴν ἀτομικὴ ἐνέργεια. Ἡ ἀτμοκίνητη μηχανὴ προκάλεσε τὶς ἀντινομίες της, ὀλλὰ γιὰ τὴν ὑπερνίκηση τῶν ἀντινομιῶν αὐτῶν δὲ χρειάστηκε νὰ ἐπαναστατήσει τὸ προλεταριάτο· ἐπαναστάτησε, ἀπλούστατα, ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη καὶ προχώρησε καὶ προχωρεῖ διαρκῶς περισσότερο, μὲ μιὰ θριαμβευτικὴ ὀρμή, πρὸς νέες τεχνικὲς κατακτήσεις ποὺ περιορίζουν αὐτόματα καὶ θὰ παραμερίσουν κάποτε, χωρὶς κὸν ἐπανάσταση, τὴν πλεονεξία τῶν ἀφεντάδων τῆς μηχανῆς (ἀφεντάδων, ὅλωστε, ποὺ γίνονται διαρκῶς καὶ πιὸ ἀπρόσωποι) καὶ βελτιώγουν ποὺς δρους ζωῆς — ὅχι παντοῦ, ὀλλὰ στὶς μεγάλες βιομηχανί-

κὲς χώρες — τῶν ἔργων. ‘Η πιὸ βασικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν πλάνη τοῦ Μαρξισμοῦ βρίσκεται στὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ κομμουνισμοῦ δὲν ἔγινε στὶς ‘Ηνωμένες Πολιτεῖες ἢ στὴ Μεγάλη Βρετανία, ὅπου, σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Μάρξ, ἡ πρόοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων θὰ ἔπειπε νὰ δηγήσει στὶς κρίσιμες ὀντινομίες καὶ στὴν προλεταριακὴ ἐπανάσταση, ἀλλὰ σημειώθηκε, ὀντίθετο, στὴν πιὸ καθυστερημένη μεγάλῃ χώρᾳ τοῦ κόσμου, στὴ Ρωσία τοῦ 1917. Καὶ σημειώθηκε, ὕστερ’ ἀπὸ μιὰ μεγάλη καὶ συντριπτικὴ πολεμικὴ ἥττα, ὡς γεγονὸς «πολιτικό», ὅπως, ἄλλωστε, ὡς «πολιτικὸ» πόλι γεγονὸς (καὶ ὅχι ὡς κοινωνικὴ ἐπανάσταση) ἔγινε, μετὰ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ἡ ἐπιβολὴ τοῦ κομμουνισμοῦ στὶς χώρες ἐκείνες ποὺ ἔπεστον στὰ χέρια τῆς σοβιετικῆς Ρωσίας. ‘Η πρόοδος τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στὶς ‘Ηνωμένες Πολιτεῖες καὶ στὴν Ἀγγλία ὅχι μόνο δὲν προκάλεσε, ἀλλὰ ἀπέτρεψε τὴν ἐπανάσταση. Αὐτὸς εἶναι σήμερα, ἐκοτὸς χρόνια ὕστερ’ ἀπὸ τὴ γένεση τοῦ Μαρξισμοῦ, τὸ ὀντικειμενικὰ δεδομένο ιστορικὸ γεγονός.

6.—‘Η ὑπερένταση τῆς τεχνικῆς, ἡ καταπληκτικὴ σὲ χρονικὴ ταχύτητα ἐναλλαγὴ τῶν φάσεων ποὺ σημειώνει ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς, αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ ὀντικειμενικὴ πραγματικότητα ποὺ χαρακτηρίζει τελεσίδικα καὶ ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἐποχὴ μας. Καὶ ἡ πραγματικότητα αὐτὴ διαμορφώθηκε προπάντων στὶς τελευταῖες δεκαετίες. ‘Ολα δοσα προηγήθηκαν ἥταν μικρὰ ἢ μεγάλαι προμηνύματα. Καὶ τὸ μεγάλο δραματικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς μας ποὺ συναρτήθηκε μὲ τὴν παραπόνω πραγματικότητα δὲν εἶναι ἡ κοινωνικὴ ὀντινομία ποὺ ἀνακάλυψε ὁ Μάρξ, καὶ ποὺ θὰ ἔπειπε νὰ δηγήσει στὴν προλεταριακὴ ἐπανάσταση, ἀλλὰ εἶναι ἡ ὀντινομία ὀνάρμεσσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου γενικὰ καὶ στὴν ὑπερτροφικὴ ὀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς. ‘Η κυριαρχικὴ ἐπίδραση τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐπάνω σ’ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς, τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς ὀτομικῆς, μιὰ ἐπίδραση ποὺ στένεψε ξαφνικὰ τὰ περιθώρια γιὰ τὴ δράση τῶν πνευματικῶν καὶ ἡθικῶν παραγόντων τῆς ιστορίας, εἶναι τὸ κρίσιμο πρόβλημα. ‘Ο Ράινερ Μαρία Ρίλκε, σ’ ἔνα ὀπότε τελευταῖα ποιήματα ποὺ ἔγραψε πρὶν παραδοθεῖ εἰρηνικὰ καὶ ἥπια στὸ φίλο του τὸ θάνατο, ἔλυσε τὸ πρόβλημα παιδαγωγικά, λέγοντας ὅτι ἡ μηχανὴ ὀπειλεῖ τὰ πάγτα ὅσο δὲν ὑπακούει στὸ πνεῦμα. Μ’ ἄλλα λόγια, πρέπει νὰ τὴν κάνουμε νὰ ὑπακούσει.

Η συμβουλή είναι καλή, όλλα δὲν δρικεῖ. Η μεγάλη έπιστημονική καὶ τεχνική πρόοδος τῶν ημερῶν μας, ἔργο τοῦ ίδιου μας τοῦ νοῦ καὶ τῶν χεριῶν μας, ξεπέρασε τῇ, ἔστω, πάσι νὰ ξεπεράσει τὸν ἑαυτό μας· τὸ δημιούργημα πάσι νὰ ξεπεράσει τὸ δημιουργό του, δημιουργώντας αὐτόματα, μὲ τὴ σειρά του κι' αὐτό, τέτοιους ἀντικείμενούς ὅρους ζωῆς — παραγωγικούς, συγκοινωνιακούς, πληθυσμιακούς — ποὺ δὲ λεγχός τοῦ ἀνθρώπου ἐπάνω στοὺς ὅρους αὐτούς, γιὰ νὰ δργανωθεῖ παγκόσμια (μόνο τῇ παγκόσμιᾳ δργάνωσῃ τοῦ τέτοιου ἐλέγχου μπορεῖ νάναι τῇ πολιτικῇ λύση), ἔχει νὰ περάσει ἀπὸ πολλὰ στάδια, στάδια ποὺ, ὡς ποὺ νὰ τὰ διανύσουν οἱ ἀνθρώποι ὅλα, δὲν ξέρω δὲν θὰ ἀνθέξουν γιὰ νὰ φθάσουν στὸ τέρμα τῇ πόσες καταστροφὲς θὰ πρέπει νὰ ὑποστοῦν, καταστροφὲς βιολογικὲς καὶ ἡθικές, γιὰ νὰ φθάσουν στὸ τέρμα. Σὲ ποιὸ τέρμα; "Οχι στὸ τέρμα σὲ κάποια νέα ἀρχή, σὲ κάποια μέα ἐποχή. Καὶ ποιοὶ θάναι οἱ ἀνθρώποι ποὺ θὰ φθάσουν στὸ τέρμα τῇ πόσες καὶ ποιὰ τῇ καρδιά τους; Καὶ πόσοι θάναι οἱ ἀνθρώποι αὐτοί; Μήπως θάναι ὑπερβολικὰ πολλοὶ τῇ ὑπερβολικὰ λίγοι; Τὸ τέρμα τῇ νέᾳ ἀρχῇ προϋποθέτει τὴν ὑπερνίκηση κινδύνων φοβερῶν. Μὲ τί μέσα θὰ ὑπερνικηθοῦν οἱ κίνδυνοι αὐτοί; Μὲ ποιὸ πνεῦμα; Μὲ ποιὰ βούληση; Τὸ πνεῦμα ποὺ τάσσεται νὰ ὑπερνικήσει τοὺς κινδύνους είναι κουρασμένο τῇ βούληση είναι τσακισμένη. Αὐτὸ τὸ ίδιο τὸ γεγονός ποὺ πρέπει νὰ δαμάσουμε — τῇ καταπληκτικῇ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς — ἔγινε ἀκριβῶς γεγονός, διαλύοντας τὴ σοφὴ ὀφέλεια τῇ δημιουργικῇ ἡρεμίᾳ ποὺ προϋποθέτει τῇ πίστῃ, κλονίζοντας τὰ βάθρα ἐκεῖνα ποὺ ἐπάνω τους πρέπει νὰ στηριχθεῖ τῇ θέληση ποὺ είναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ τὰ δαμάσει. Ἐδῶ ὑπάρχει τῇ δραματικὴ ἀντινομία, καὶ ὅχι στὰ τεχνητὰ κινητικούς σχῆματα τοῦ Μάρξ. Μήπως, δὲν είναι ἀναγκαῖα τῇ πίστῃ; Μήπως δὲν είναι ὀναγκαῖο, ὡς κένητρο ζωῆς καὶ ὡς πηγὴ ἱστορικῆς αἰσιοδοξίας τῇ ἔστω καρτερίας, τὸ αἴσθημα ὃτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἄμεσο ὑλικὸ παρὸν τῆς ζωῆς μας, ὑπάρχει καὶ κάτι ὅλλο, πέρ' ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ νοῦ μας, πέρ' ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ζωῆς μας; Οἱ αἰῶνες τῆς παρακμῆς τοῦ ἐλληνορωμαϊκοῦ κόσμου, οἱ αἰῶνες ποὺ ἀπὸ μέσα τους ἐπρόβαλε, ὀναγεννῶντας τὶς ψυχὲς καὶ ἀνακόπτοντας τὴν παρακμή, δὲ λαζαρισμός.

μᾶς λένε ότι ή καταφατική ἀπάντηση στὰ παιροπόνω ἐρωτήματα δὲ θάταν θεμιτή.

7.—"Αν ἔξαιρέσουμε τὶς τελευταῖς φράσεις, δσα εἶπα ὡς ἔδω γιὰ τὴν ἐποχή μας δὲν ἀφοροῦσαν διόλου τὰ χαρακτηριστικά τῆς ἐκείνας ποὺ τὴν κάνουν γὰρ μοιάζει μὲ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες. "Ως τώρα μίλησα γιὰ όσα κάνουν τὴν ἐποχή μας νὰ διαφέρει ριζικὰ ὅχι μόνον ἀπὸ τοὺς αἰῶνες ἐκείνους, ὅλλα καὶ ἀπὸ κάθε ὅλη ἐποχὴ τῆς ιστορίας. Καὶ οἱ διαφορὲς — τὸ εἶπα καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ — εἶναι πολὺ μεγαλύτερες ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ μοιάζουν. "Ωστόσο, τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτά, δσο κι' δὲν πέφτουν σὲ βεύτερη γραμμὴ μπροστὰ στὴ συγκλονιστικὰ πρωτότυπη ούσία τῆς ἐποχῆς μας, μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσουν, δὲν τὰ συλλάβουμε καὶ τὰ ζήσουμε μέσα μας ἐντατικά, στὸ ἔργο ποὺ ἔχουμε ταχθεῖ, ὡς ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς μας, νὰ ἐπιτελέσουμε.

Στὴν ιστορία ἔχει συμβεῖ πολλὲς φορές, τὸ ἕδιο αἴτιο νὰ προκαλεῖ διαφορετικὰ ἀποτελέσματα. Κ' ἔχει συμβεῖ, ἐπίσης, τὸ ἕδιο ἀποτέλεσμα νὰ προκαλεῖται ἀπὸ διαφορετικὰ αἴτια. "Η διαπίστωση αὐτὴ μπορεῖ, βέβαια, νὰ διείλεται στὴν ἀνεπόρκεια τοῦ γοῦ μας νὰ διακρίνει καὶ νὰ προσδιορίσει, μέσα στὶς ἀμέτρητες πλευρὲς οκαὶ πτυχὲς τῶν ιστορικῶν γεγονότων, τὶς πιὸ ἀποφασιστικές, δηλαδὴ ἐκείνες ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πραγματικὸ αἴτιο ἐνὸς ιστορικοῦ φαινομένου ἢ τὸ πραγματικὸ ἀποτέλεσμα ἐνὸς ιστορικοῦ δεδομένου. Ξέσι μιλῶμε συχνὰ στὴν ιστορία γιὰ «σύμπτωσεις», ἐνῷ στὴ φυσικὴ οκαὶ στὴ μηχανικὴ τοῦ σύμπαντος χωράει δυσκολώτερα δ ὅρος «σύμπτωση» οκαὶ καταφεύγουμε σ' αὐτὸν σπανιότερα, ὅπως εἶχε καταφύγει κι' αὐτὸς δ Νεύτων, γιὰ μερικὰ ὄκρατια, ὄκροτατα, φαινόμενα, ὄκρατια γιὰ τὴ δικῇ μας σκέψη οκαὶ ὅχι, βέβαια, γιὰ τὴν ἕδια τὴ φύση. "Οπως οκαὶ νάχουν, δμως, τὰ πρόγματα, εἴτε πρόκειται γιὰ σύμπτωση εἴτε ὅχι, βέβαιοι εἶναι ότι οἱ αἰῶνες ποὺ χαρακτηρίζονται μὲ τὴ γένεση οκαὶ πρώτη ἔξαπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐμφανίζουν δυὸ σπουδαῖοι οινὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τὴν ἐποχή μας, δσο κι' δὲν εἶναι ἢ φαίνονται ὄπόλυτα διαφορετικὰ τὰ ούσιοιστικὰ δεδομένα τῶν δυὸ αὐτῶν ἐποχῶν, τὰ δεδομένα ποὺ προβόλλουν ὡς αἴτια τῶν οινῶν αὐτῶν χαρακτηριστικῶν. Τὸ πρώτο οινὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ότι — οκαὶ τώρα, ὅπως οκαὶ τότε — οἱ φορεῖς τοῦ ἔξελιγμένου πολιτισμοῦ, τῆς βασισμένης σὲ συστηματικὴ παρα-

διοση αἰώνων πνευματικής καὶ κοινωνικοπολιτικής καλλιέργειας, — τότε, ὁ ἔλληνορωμαϊκός, καὶ σήμερα, ὁ δυτικὸς κόσμος —, χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰ βαθύτατη δυσπιστία γιὰ καθετὶ ποὺ δὲν εἶναι ἐγκόσμιο καὶ ἐφῆμερο, χαρακτηρίζονται, μάλιστα, καὶ ἀπὸ μιὰν ἐπικίνδυνη θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ ἀπάθεια ἢ πνευματικὴ κόπωση. Τὸ δεύτερο χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι — καὶ τώρα, ὅπως καὶ τότε — αὐτὸν τὸν κουρασμένο καὶ ἀπιστοῦ ἢ δύσπιστο κόσμο τὸν ἀπειλοῦν κύματα λαῶν ἢ κοινωνικῶν στρωμάτων ποὺ ὡς ἀκέραιες μᾶζες, χωρὶς ἐσωτερικὴ διαφοροποίηση, διεκδικοῦν μὲ μιὰ πρωτόγονη ὄριμὴ ν' ἀρπάξουν στὰ χέρια τους τὰ ἥγια τῆς ἴστορίας.

8.— "Ἄς σταθοῦμε στὸ πρῶτο κοινὸ χαρακτηριστικό. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο προσπόθησα νὰ δείξω ὅτι, ὅταν οἱ "Ἐλληνες ἔπαιψαν νάχουν νωπὸ τὸ αἴσθημα τῆς χαρᾶς γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῶν ἀξιῶν τῆς ἐπίγειας καὶ ἐφῆμερης ζωῆς, ἔπεσσαν — οἱ ἕδιοι, ἀλλὰ καὶ δλόκληρος ὁ ἔλληνορωμαϊκὸς κόσμος ποὺ πνευματικὴ κοιτίδα του ἦταν τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν — στὸ ψυχικὸ καθεστῶς τῆς ἐπικίνδυνης ἀμφιβολίας γιὰ τὰ πάντα, ὅχι πιὰ μόνο γιὰ τὰ αἰώνια, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ ἐπίγεια καὶ ἐφῆμερα, ὅχι πιὰ μόνα γιὰ ὅσα εἶναι πέρ' ἀπὸ τὴ ζωή, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅσα συνιστοῦν τὴν ἕδιοι τὴ ζωή. "Ετσι, χάθηκε ἢ πῆγε νὰ χαθεῖ ἢ θέλησῃ γιὰ τὴν παιράταση ὅποιασδήποτε ἴστορικῆς ἀποστολῆς. Κι' ἀν δὲν ἔρχοταν ὁ Χριστιανισμός, οἱ βάρβαροι τοῦ βαρρᾶ δὲ θάντρισκαν σχεδὸν τίποτα μπροστά τους ποὺ νὰ τὸ ἀφομοιώσουν καὶ νὰ τοὺς λυτρώσει καὶ τοὺς ἕδιους, ὅμολὰ καὶ ἀβίαστα, ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα.

Στὶς μέρες μας, συμβαίγει κάτι ἀνάλογο. "Οσοι ἀνήκουμε στὸ δυτικὸ κόσμο, ἀφοῦ ἀναλάβαμε ἴστορικὲς δυνάμεις μὲ τὸν Χριστιανισμό, ἀφοῦ, σωστότερα, μᾶς βόηθησε ὁ Χριστιανισμὸς ψυχικὰ καὶ ἡθικὰ γιὰ νὰ διατηρήσουμε, ν' ἀνανεώσουμε καὶ νὰ συνεχίσουμε τὴ μεγάλη ἔλληνικὴ κληρονομιά, ἀφοῦ πιστέψαμε, ἐλπίσαμε, παρηγορηθήκαμε, καὶ — πιστεύοντας καὶ ἐλπίζοντας — πολεμήσαμε, ἰδρύσαμε ταράστη, ὀργανώσαμε πολιτεύματα, ἔχτισαμε νέους πνευματικοὺς καὶ ύλικοὺς κόσμους, ἐφθάσαμε σ' ἓνα σημεῖο ποὺ τὴν πίστη τὴ διαδέχθηκε, σὲ εὔρυτατους κύκλους, ἥ ἀπιστία, τὴν ἐλπίδα ἥ ἀμφιβολία γιὰ ὅλα ἥ καὶ ἥ ἀπάλυτη μεταφυσικὴ ἀπελπισία, τὸν ἴστορικὸ δυναμισμὸ ἥ κόπωση. Πρὶν φθάσουμε στὸ σημεῖο αὐτό, ποὺ στὴ δυτικὴ Εύρωπη προ-

βάλλει πιὸ χτυπητό, περάσταμε ὅπὸ ἔνα στάδιο ἐπίγειας αὐτάρκειας. "Οταν ὅρχισε νὰ ὑποχωρεῖ ἡ πίστη καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐλπίδα — κι' αὐτὸ ὅρχισε ὅπὸ τὸν ΙΗ' αἰώνα, ὀλλὰ ικρυσταλλώθηκε ως ἴστορικὸ φαινόμενο, μαζὶ μὲ τὴν ικρυστάλλωση τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀστικῆς νοοτροπίας, στὸ δεύτερο ἥμισυ τοῦ ΙΘ' καὶ στὶς ὅρχες τοῦ Κ' αἰώνα — δὲν ἦρθε ἀμέσως ἢ δὲ μπῆκε ἀμέσως στὴ συνείδηση ὅλων τῶν «μορφωμένων» ἡ μελαγχολικὴ ἀμφιβολία γιὰ τὰ πάντα καὶ τὸ νόημα τοῦ κενοῦ, ὀλλὰ παρεμβλήθηκε ἔνα στάδιο ποὺ ἔκαμε πολλοὺς «ἀστούς», πολιτικούς, ἔρευνητές, σοφούς, νὰ ὑπερηφανεύονται γιὰ τὴν ἀπιστία ἢ «ἀθεϊσμὸν» τους. Πλάι στοὺς μελαγχολικούς, τοὺς ἀπαισιόδοξους, τοὺς ἀδιάφορους ποὺ μέσ' στὴν ἀδιαφορία τους ζοῦσε κ' ἔνα αἴσθημα βαθειᾶς ὀδύνης, πλάι στοὺς «βυρωνικούς» καὶ τοὺς φορεῖς μιᾶς κρίσιμης καὶ ἐπικίνδυνης ὀγίας, πρόβαλε ἔνας κόσμος μὲ χωρούμενοι πρόσωπα γεμάται βέβηλη αὐτοπεποίθηση, μὲ γελαστὲς γενειόδες καὶ θριαμβευτικὰ «κυματίζουσες» βελάδες καὶ ρεντιγκότες. Ο κόσμος αὐτὸς ἦταν ὁ κόσμος τῶν αἰσιόδοξων ἀθεϊστῶν πού, προπάντων στὴ Γαλλία, ὃπου παίχθηκε γιὰ κάμποστες δεκαετίες ἢ ἡθικὴ ἴστορία τοῦ κόσμου, θεωρούσαν τιμὴ τους νὰ ικραυγάζουν ὅτι εἶναι ὅθεοι, θεωρούσαν τὸ στερητικὸν ὅλφα ως ποσοτικὴ προσθήκη καὶ ὅχι ως στέρηση, ως θέση καὶ ὅχι ως ὅρνηση.

Ἡ στάση αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῶν «μορφωμένων» ἀστῶν δὲν ἔχει καμιὰν δμοιότητα, καμιὰ βιολογικὴ ἢ πνευματικὴ σχέση, μὲ τοὺς κλασικοὺς ἐκείνους "Ἐλληνες πού, στὴν ὄρα τῆς ἐφηβικῆς αἰσιόδοξίας τους, εἶχαν ὅρκεσθεῖ στὰ ἐγκόσμια. Οἱ "Ἐλληνες αὐτοὶ — ὅπως βγαίνει καθαρὰ ὅπὸ τοὺς Πλατωνικοὺς διολόγους — δὲν ἔκόμπαζαν διόλου γιὰ τὴν «ἀπιστία» τους πρὸς τὰ ὑπερφυσικὰ καὶ αἰώνια. Εἶχαν «μετρημένες» τὶς ἀμφιβολίες τους. Γιὰ κανένα σοβαρὸ Αθηναϊό δὲν ἦταν ἡ ἀθεϊστία τίτλος. Κανένας δὲν περιφρονοῦσε τὸ ἄγνωστο. Τὸ φοβόταν, μάλιστα, κάπως, ὀλλὰ καὶ ὁ φόβος του ἦταν μετρημένος καὶ τὸν ἐδόμαζε ὁ καθαρὸς νοῦς ἢ ἡ κλασικὴ αἰσθητικὴ στάση τῆς ψυχῆς. Μιὰ ἐφηβικὴ σοβαρότητα καὶ ἀριστοκρατικὴ ἀξιοπρέπεια κατείχε τὸν κλασικὸν "Ἐλληνα στὴ σχέση του μὲ ὅλα, στὶς βεβαιότητες καὶ στὶς ἀμφιβολίες του, στὴ διανοητικὴ καὶ στὴν ἐρωτικὴ του ζωή, στὴ σχέση του μὲ τοὺς θεοὺς καὶ στὴ σχέση του μὲ τοὺς ἀνθρώπους.

Δὲν ἥταν τὸ ἴδιο μὲ τοὺς ἀστοὺς τοῦ ΙΘ' αἰώνα πού, φθάνονταις ξαφνικὰ ἐκεῖ ποὺ δὲν περίμενον νὰ φθάσουν, ὃστόσο γεροντομπασμένοι ὡς κοινωνικὴ τάξη καὶ κάθε ὅλο ποιρὰ ὅμοιοι μὲ τὸν ἔφηβικὸν "Ελληνα, ξαφνικοὶ κύριοι τῆς θετικῆς ἐπιστήμης ποὺ τοὺς ἔκαμε νὰ νομίζουν δτὶ τὰ βέρουν ὅλα, ἀσύδοτοι κύριοι τῆς δημοσιότητας ποὺ δὲ καθημερινὸς τύπος καὶ τὸ βῆμα βουλῶν καὶ συνεδρίων τὴν ἔκαμε προσιτὴ σὲ πολλούς, σὲ διάσημους καὶ σὲ ἄσημους, ἐνόμισαν δτὶ δὲν εἶχαν ὀνάγκη οὔτε ἀπὸ Θεὸ οὔτε ἀπὸ τὸ δέος μπροστὰ στὸ ὄγγωστο, καὶ ἥταν ὄμετροι σὲ κάθε σκέψη καὶ χειρογομία τους.

'Ἄλλα κι' αὐτὸ δὲ μποροῦσε νὰ διαρκέσει πολύ. 'Η φυσικὴ ἐπιστήμη ἔγινε φοβερὰ πολύπλοκη, καὶ ἄγγισε, πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, τοῦ παγκόσμιου χώρου καὶ τοῦ ἀτόμου, προβλήματα φοβερὰ λεπτὰ καὶ δύσκολα ποὺ δὲ μποροῦσαν πιὰ νὰ χωρέσουν στὶς ἐγκυκλοπαιδικὲς ἐπιτομὲς «θετικῆς» φιλοσοφίας ποὺ τόσο ὀγκοῦσαν οἱ διανοητικὰ αὐτάρκεις καὶ ἄθεοι ἀστοί. 'Η πολιτικὴ ζωὴ ποὺ νόμισαν δτὶ τὴν εἶχαν δριστικὰ δαμάσει μὲ τὶς χειρογομίες καὶ ὀγορεύσεις τους καὶ δτὶ θὰ κυλοῦσε σύμφωνα μὲ θετικὲς ἐπιστημονικὲς προβλέψεις, μπερδεύτηκε τόσο στὶς ὁρχὲς τοῦ αἰώνα μας καὶ ὀδήγησε, στὰ 1914, σὲ μιὰ τέτοια παγκόσμια τραγωδία ποὺ δόθηκε γρήγορα τέρμα στὴ διανοητικὴ καὶ ἡθικὴ μοικαριότητας τῶν στεγνῶν θετικιστῶν. Κ' ἡ ἀμφιβολία ἡ ἀπιστία γιὰ καθετὶ τὸ ὑπερκόσμιο καὶ μεταφυσικὸ ἔποψε νὰ εἶναι πηγὴ εύδαιμονίας καὶ ὁρχισε νὰ γίνεται πηγὴ ὀδύνης, συνείδηση κενοῦ, ἀφορμὴ μαρασμοῦ ἡ πρόσχημα ἀσύδοτης ὑλοφροσύνης. Καὶ στὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο — τῆς ἀσύδοτης ὑλοφροσύνης — ὑπάρχει κάποια ὀναλογία ὀνάμεσα στὴν ἐποχὴ μας καὶ στοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς παρακμῆς.

Τὸ ψυχικὸ κενό, προπάντων στὴν ὁρχουσα τάξη, εἶναι στὶς μέρες μας, στὴ σφαιρα τοῦ δυτικοῦ κόσμου ποὺ ἥταν καὶ πολεύει νὰ μείνει τὸ κέντρο τῆς ἱστορίας, κριτιμώτατο καὶ ἐπικίνδυνο. Σὰν ὄμεση συνάρτηση τοῦ μεταφυσικοῦ κενοῦ, ποὺ ὀπλώνεται περισσότερο ὅσο ὑποχωρεῖ τὸ θρησκευτικὸ αἴσθημα, προβάλλει καὶ τὸ κενὸ ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴν ὑποχώρηση τῆς ὀνάγκης τοῦ ὀνθρώπου νὰ καλλιεργεῖ τὴν ποίηση καὶ τὴν τέχνη. Στὶς ὁρχὲς κιόλας τοῦ ΙΘ' αἰώνα, ὁ Πήκοκ, ποιητὴς ὃστόσο δὲ ἴδιος, ἔγραψε τὸ περίφημο δοκίμιο ποὺ καταλήγει στὸ συμπέρασμα δτὶ ἡ ποίηση δὲν ἔχει πιὰ λόγο νὰ ὑπάρχει. Καὶ τοῦ ἀπάντησε,

βέβαια, ὁ φίλος του δὲ Σέλλεϋ, ὑπερασπίζοντας τὴν θείαν ὑπόστασην τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Τὴν ἀπάντησην στὸν Πήκοκ τὴν ἔδωσαν, ἐπίσης, καὶ τὰ ἐκατὸ χρόνια ἔντονης καὶ θαυμαστῆς ποιητικῆς δημιουργίας ποὺ ἐπακολούθησαν. Καὶ δὲν ἦταν μόνον ἡ ποιητικὴ δημιουργία, στὸν ΙΘ' αἰώνα, θαυμαστή, ὅλλα ἀνταποκρίθηκε καὶ σὲ μιὰ φανατικὴ ζῆτηση, σ' ἓνα πολὺ μεγάλο ἀναγνωστικὸ κοινό. 'Ο ἀστὸς ἦταν πολύπλευρος· εἶχε καὶ τὴν ἔντονη εὐαισθησία του, τὸν ρωμαντισμό του, τὶς καλλιτεχνικές του ὀδυναιμίες (ἔστω καὶ ὅν τὶς εἶχε περισσότερο ὡς ὀραῖες ὀδυναιμίες παιρὰς ὡς ὄδρες γραμμές). 'Ωστόσο, ἡ κρίση ποὺ μ' ἔνα χαρακτηριστικὸ ξυγλέζικο φλέγμα εἶχε ἀναγγείλει δὲ Πήκοκ, σημειώθηκε ὅπωσδήποτε, ἔστω καὶ ἐκατὸ περίπου χρόνια ἀργότερα. 'Ο ποιητὴς καὶ ἡ ποίηση ἔπειψαν στὴν ζωὴ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν νὰ ἔχουν τὴν σημασία ποὺ εἶχαν ὄλλοτε καὶ ποὺ διατήρησαν ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα μας. 'Ο Ράινερ Μαρία Ρίλκε (ποὺ αὐτὸς ἀνήκει μᾶλλον στὸ μεταβατικὸ στόδιο τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα), δὲ Βαλερὺ καὶ δὲ "Ἐλιοτ — καὶ ἀναφέρω τοὺς πιὸ μεγάλους — μπορεῖ νὰ ἔσωσαν ἢ νὰ σώζουν ἀκόμα τὴν ποίηση, ὄλλα τὴν σώζουν γιὰ τὸν ἔαυτό τους καὶ γιὰ λίγους, ὅχι γιὰ τὴν συνείδηση πολλῶν. 'Ο "Ομηρος ἢ δὲ Πίνδαρος, δὲ Δάντης, δὲ Σαΐξπηρ, δὲ Γκαΐτε, δὲ Βίκτωρ Ούγκωδης ἢ τοι ποιητὲς τοῦ λαοῦ τους καὶ ὅλων τῶν λαῶν. Ποιὸς εἶναι σήμερα ποιητὴς τοῦ λαοῦ του; Ποιὸν ἀγκαλιάζει ἡ ψυχὴ ὀλόκληρων γενεῶν; Οἱ τρεῖς ποιητὲς τοῦ αἰώνα μοις, ποὺ ἐμνημόνευσα, μπορεῖ μάναι μεγάλοι, ὅπως καὶ οἱ μεγάλοι ὄλλων ἐποχῶν· ὃστόσο ἡ ψυχὴ τῶν πιὸ πολλῶν ἀνθρώπων — τῶν «μορφωμένων» ποὺ διαβάζουν — στένεψε καὶ δὲν τοὺς χωράει.

Στένεψε ἡ ψυχὴ καὶ γιὰ τὴν ποίηση, ὅπως καὶ γιὰ τὴν πίστη, γιὰ καθετὶ τὸ ἀνεπίκαιρο, τὸ μὴ ἐφήμερο, τὸ μὴ στιγμιαῖο. "Οταν ἡ στιγμὴ ἔγινε τόσο ὑπερτροφικὴ ὥστε εἶναι γιὰ κάθε ἀκροατὴ ραδιοφώνου ψυχολογικὰ ταυτόχρονη μὲ κόθε στιγμὴ σὲ ὅποιοδήποτε ὄλλο σημεῖο τῆς ὑδρογείου, ὅταν δὲ ἀνθρωπος δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ περιμένει μῆνες ἢ ἔστω ἡμέρες γιὰ νὰ πληροφορηθεῖ τὸ τί γίνεται στοὺς ἀντίποδες, ὅταν τὰ ιστορικὰ γεγονότα ποὺ ὄλλοτε περπατοῦσαν ἀργὰ ἐπάνω στὴ γῆ καὶ τὸ πολὺ καβάλαι σ' ὄλογο ἢ μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ μαραθωνοδρόμου, διασχίζουν τὸ χρόνο μὲ τὴν ταχύτητα ἑκατοντάδων χιλιομέτρων τὴν ὕρα, ὅταν τὸ στρίμωγμα τῶν ἀνθρώπων στὴν καθημερινὴ ζωὴ εἶναι τέτοιο ποὺ καὶ τὸ βάδισμα στοὺς δρόμους πρέπει νὰ φυ-

μίζεται μὲ τὴν αὐτόμαστη ἐναλλαγὴ χρωματιστῶν λαμπτήρων, πῶς μποροῦσε νὰ μὴ στενέψει ἡ ψυχὴ καὶ νὰ μὴ χάσει ἔνα μεγάλα τμῆμα ὀπὸ τὸ χῶρο της, καθὼς καὶ ὀπὸ τὸ χρόνο της; "Ἄσχετα, μάλιστα, κι' ὀπὸ τὸ καθαρὰ μηχανικὸ στρίμωγμα ποὺ ἔχει ὑποστεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου στὶς μέρες μας καὶ ποὺ δὲν τῆς ὄφίνει τόπο καὶ χρόνο γιὰ νὰ καλλιεργήσει μέσα της ὅσα δὲν εἶναι στιγμιαῖς καὶ ἀμεσα, ἥρθε καὶ ἡ ἀμείλικτη ἐκλογίκευση τοῦ νοῦ ποὺ μὲ τὴν καταπληκτικὴ πρόοδο τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἔκαμε τὸν ἀνθρωπὸ νὰ δυσπιστεῖ σὲ καθετὶ ποὺ δὲν εἶναι ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένο. 'Η ποίηση ἔγινε, ἔτσι, περιττὴ καὶ γιὰ τοὺς πιὸ πολλοὺς ποὺ ἄλλοτε θάβρισκαν κοντά της ἔνα βαθύτερο λόγο πνευματικῆς ζωῆς· κ' ἡ πίστη ἔγινε ὑποπτη, χωρὶς στὴ θέση της νὰ μπεῖ κάτι ὄλλο, χωρὶς τὸ κενό, ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴ σύμπτυξή της, νάναι σὲ θέση νὰ τὸ πληρώσει ἡ ἐπιστήμη. 'Η ἐπιστήμη καταφέρνει πολλά, πάρα πολλά· δὲν καταφέρνει, ωστόσο, νὰ πάρει τὴ θέση τῶν δυνάμεων ποὺ ἐκτίζει· κ' ἔτσι δημιουργεῖται τὸ μεγάλο δίλημμα· ὅσο περισσότερο προοδεύει ὁ ἀνθρωπὸς στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τεχνική, τόσο λιγότερο ἴκανοποιεῖ τὶς βαθύτερες ἀνάγκες τῆς ψυχῆς του. Καὶ τὸ δίλημμα εἶναι τραγικό. Δὲν ἥταν, δὲν εἶναι, οὔτε θάναι ποτὲ στὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀναστείλει τὴν πορεία τοῦ νοῦ του στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τεχνικὴ γιὰ νὰ ἴκανοποιήσει τὶς ὄλλες βαθύτερες ἀνάγκες του. 'Αλλὰ καὶ νάτοιν στὸ χέρι του νὰ τὸ κάμει, θὰ εἶχε τάχα τὸ δικαίωμα ν' ἀναστείλει τὴ «γνῶση» του; Θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα, τάχα, γὰ πεῖ ὅτι δὲ θέλει νὰ ξέρει περισσότερα ἀπ' ὅσα ξέρει; "Οτι δὲ θέλει νὰ κατασκευάσει περισσότεραι ἀπ' ὅσα ἔχει κατασκευάσει; Δὲ θάτοιν, τάχα, ὀκόμα μεγαλύτερη ἡ ἥττα ποὺ θὰ εἶχε ὑποστεῖ ἡ πίστη, ὅν, γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ἀκεραιότητά της, ἀποφάσιζε ὁ ἀνθρωπὸς ν' ὀνομαστείλει τὴ γνῶση; Τὸ δοκίμασε κάποτε ἡ πίστη — σωστότερα: ὅχι ἡ πίστη, ἀλλὰ ἡ ἐκκλησία — καὶ ἔκαψε ζωντανὸ τὸν Τζιορντάνο Μπροῦνο καὶ ἔριξε στὴ φυλακὴ τὸν Γαλιλαῖο. Στὴν περίπτωση αὐτή, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει, πρόσφερε ἡ ἐκκλησία στὴν πίστη μιὰ πολὺ κακὴ ὑπηρεσία τὴν ἔκαψε νὰ ἥτηθει. Καὶ ποιὸ ἥταν, ὄλλωστε, τὸ ἀποτέλεσμα; 'Η πορεία τοῦ πνεύματος στὴν ἐπιστήμη δὲν ἀνακόπηκε· δὲ μποροῦσε ν' ἀνακοπεῖ, οὔτε ἔπρεπε ν' ἀνακοπεῖ. 'Η πίστη ποὺ ἔχει ἀνάγκη νὰ τραφεῖ ἀπὸ τὴν ἄγνοια, δὲν εἶναι πίστη, εἶναι πρόληψη, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ ἄγνωστο,

ἀλλὰ ἀγνοεῖ τὸ γνωστό. Τὸ κενὸ ποὺ δημιουργήθηκε στὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης, δὲ δημιουργήθηκε γιατὶ ἐκτοπίσθηκαν οἱ προλήψεις ἢ γιατὶ διαιψεύσθηκαν μερικὰ δόγματα τῶν ἔκκλησιῶν, ἀλλὰ δημιουργήθηκε γιατί, χωρὶς νὰ τὸ θέλει αὐτὸ ἢ γνώση, τὸ πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων συγχέει τὸ κράτος τοῦ γνωστοῦ μὲ τὸ κράτος τοῦ ἄγνωστου καὶ νομίζει δτὶ ἢ ἐπέκταση τοῦ πρώτου περιορίζει ἢ καὶ ἐξουδετερώνει τὸ δεύτερο. Καὶ ὅπως ἢ πίστη — ἢ συμβατικὴ πίστη, ἢ ἔκκλησιαστικὰ κυρωμένη — τάξις ἀλλοτε ἀπὸ πρόληψη μὲ τὴ γνώση, ἔτσι καὶ ἢ γνώση — ἢ συμβατικὴ γνώση, ὅπως κυκλοφορεῖ στὰ μυαλὰ τῶν πολλῶν — τὰ βάζει σήμερα ἀπὸ πρόληψη μὲ τὴν πίστη. Κ' ἡ ψυχὴ ποὺ ἔπιψε πιὰ νὰ παίρνει τὴν ἀλαζονικὴ στάση τοῦ ἀθεϊσμοῦ, ὅπως τὴν ἔπαιρνε στὰ φουσκωμένα στήθη κάμποσων ἀστῶν στὰ τέλη τοῦ ΙΘ' αἰώνα, μαιραζώνει, γεμίζει ἀμφιβολίες ἢ μᾶλλον ἀδειάζει καὶ πνίγεται μέσα στὴν αἴσθηση ἐνὸς φοβεροῦ μεταφυσικοῦ κενοῦ.

Τὸ κενὸ αὐτὸ εἶναι ἀνόλογο μ' ἐκεῖνο ποὺ ἔνιωσαν μέσα τους οἱ ἀνθρώποι τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας στὶς ὥρες ποὺ ἀρχισε νὰ προβάλλει ὁ Χριστιανισμὸς μὲ τὴν ἱστορικὴ ἀποστολὴ νὰ τὸ πληρώσει. Τὰ αἵτια τοῦ κενοῦ, τότε, μπορεῖ νὰ εἶχαν μιὰ διαφορετικὴ ἱστορικὴ γενεαλογία ώστόσο, τὸ ἀποτέλεσμα καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις εἶναι τὸ ἴδιο· τὸ κενὸ δὲν ἔχει ποιότητα, εἶναι ἀπλούστατα κενό, ὅποιαδήποτε καὶ ὃν εἶναι ἢ αἵτιολογία του.

9. — "Ἐρχομαι τώρα στὸ δεύτερο χαρακτηριστικὸ ποὺ ἐμφανίζει τὴν ἐποχή μας νάχει μεγάλη δμοιότητα μὲ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰώνες. "Οπως καὶ στοὺς αἰώνες αὐτούς, ἔτσι καὶ σήμερα, ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων — ἡ ψυχὴ ποὺ τὴν πνίγει ἢ αἴσθηση τοῦ κενοῦ — πολιορκεῖται. Πολιορκεῖται ἀπὸ βαιρούς. "Οπως καὶ τότε, ἔτσι καὶ σήμερα, ὁ κόσμος ποὺ ἔχει ταχθεῖ νὰ συνεχίσει τὴν παράδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ δυτικὸς — ὅπως τὸν λέμε — κόσμος, δὲ φτάνει δτὶ ἔχει χάσει μέσα του, ὅπως εἶχε χάσει κι' ὁ ἑλληνορωμαϊκός, τὴν ἱστορικὴ του αἰσιοδοξία — πράγμα ποὺ ὀφείλεται στὸ ὄντειασμα τῆς ψυχῆς του —, ἀλλὰ ὀπειλεῖται καὶ ὀπὸ ἕνα νέο κόσμο ποὺ καὶ γεωγραφικά, δηλαδὴ ἀπ' ἔξω, καὶ ἐσωτερικά, μέσ' ὀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς κοινωνικούς του κόλπους, τὸν περισφίγγει. Τότε, στοὺς αἰώνες ποὺ πρόσοιλε ὁ Χριστιανισμός, τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ ικόσμο τὸν ὀπει-

λοῦσαν οἱ βάρβαροι, φυλὲς καὶ στίφι τοὺς εἶχον ἐπίσης δικαίωμα, κ' εἶχαν πάντως τὴν δύναμη, νὰ διεκδικήσουν τὴν θέση τους στὴν Ἱστορία. Σήμερα, τὸ δυτικὸ κόσμο τὸν ἀπειλοῦν μᾶζος λαῶν ποὺ δὲν πριοθόλλουν, βέβαια, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἱστορία, ὅλλα ποὺ μὲ μιὰ τεχνητὴ μεταμόρφωση — τὴν μεταμόρφωση αὐτὴ τὴν ἐπροσγιρούτοποίησε τὸ δλοκληρωτικὸ πολιτικὸ σύστημα τοῦ κομμουνισμοῦ — παίρνουν λίγο ἢ πολὺ τὴν Ἱστορικὴ θέση, καὶ σίκειοποιοῦνται τὸν πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ ἀδιαφοροποίητο μαζικὸ χαρακτήρα τῶν βαρβάρων.

Δὲν πρόκειται, στὶς γραμμὲς αὐτές, νὰ πάρω καμὶ πολιτικὴ θέση ἀπέναντι τοῦ κομμουνισμοῦ. Παιρομοιάζοντας τὸν κομμουνιστικὸ κόσμο ἡμὲ τοὺς βαρβάρους τοῦ βορρᾶ ποὺ ἀπειλοῦσαν τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, δὲν ἐπιδιώκω νὰ τὸν μειώσω. Ἡ παρομοίωση εἶναι ἄσχετη ἀπὸ κάθε ἡθικὴ ἢ πολιτικὴ κρίση. Εἶναι βασισμένη σὲ μερικὰ ἔξωτερικὰ χαρακτηριστικά. Στὶς γραμμὲς αὐτὲς θὰ ἐπιχειρήσω μάλιστα νὰ μιλήσω ὅσο μπορῶ πιὸ ἀκομάτιστα, πιὸ ἀντικειμενικά. Θὰ ἐπιχειρήσω νὰ βγῶ κόπτως ἔξω ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μου οἷαὶ ν' ἀτενίσω τὸ πρόβλημα ἀπ' ἔξω, ἀπὸ μονκριά. Θὰ τὸ κατορθώσω τάχα; Μέσα ἡμου τὸ κατορθώνω κάπου - κάπου. Τὸ κατορθώνω σὲ ὁρες ἀπόλυτης μοναξιᾶς, ὅταν γίνομαι ξένος πρὸς τοὺς δικούς μου καὶ φίλος τῶν ὄγγωντων ἢ καὶ τῶν ἔχθρῶν μου.

Ζώντας στὴν ἐποχὴ μου, ἐπρεπε νὰ πάρω θέση σὲ ὅλα. Καὶ πῆρα θέση σὲ ὅλα. Δὲ μποροῦσα καὶ δὲν ἐπρεπε νὰ κάμω ἀλλιῶς. Ζοῦμε τὸν πρῶτο παγκόσμιο ἐμφύλιο πόλεμο. "Ο, τι ἥταν τὸ ἄστυ γιὰ τὸν κλασικὸ Ἀθηναῖο, εἶναι ὁ κόσμος, ἢ γῆ ὁλόκληρη, γιὰ μᾶς. Κι' ὁ Ἀθηναῖος, ὅταν στὸ ἄστυ ἐστασίαζε μιὰ μερίδα πολιτῶν, θεωροῦσε χρέος τιμῆς νὰ πάρει θέση καὶ νὰ σηκώσει ὅπλα. Ο νόμος αὐτὸς εἶναι στὴ δημοκρατία ὁ νόμος τῶν νόμων. Τῶν ἀνθρώπινων, ἐστω, νόμων. "Ετσι, ὑπακούοντας στὸ νόμο αὐτόν, πῆρα θέση σὲ ὅλα. Θέση ὑπεύθυνη. Αὐτό, δικαστικά τῆς μάχης καὶ σὲ ὁρες μοναξιᾶς — ὅτι καὶ στὴν παράταξη τῶν ἀντιπάλων ὑπάρχουν ἀνθρωποι καλοὶ καὶ τίμιοι, ὅπως καὶ στὴν παράταξη τὴ δική μου ὑπάρχουν ἀνθρωποι κακοί. Κι' αὐτὸ ποὺ λέω μέσα μου, τὸ γράφω σήμερα καὶ τὸ διατύπων σὲ μιὰ φράση ὑπεύθυνη ποὺ θάθελα πολύ, δὲν μποροῦσε, νὰ τὴν γράψει κάποτε καὶ κάποιος ἀπὸ τὴν παράταξη τῶν ἀντιπάλων. Δὲν εἶναι,

τάχα, ή φράση αύτή τὸ πρῶτο βῆμα ποὺ μοῦ δίνει τὸ δικαίωμα ν' ἀντικρύσω τὴν ἐποχή μου, βγαίνοντας ἔξω ἀπὸ τὰ πάθη της, ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τοῦ χρόνου ποὺ τὴν χαρακτηρίζει; "Ισως εἰναι. "Ισως, δμως, καὶ νὰ μὴν ὀφκεῖ γιὰ νάναι τὸ πρῶτο ἀκέραιο βῆμα.

'Ωστόσο, ἡ πρόθεσή μου, στὶς γραμμὲς αὐτές, εἶναι νὰ κάμω τὸ τέτοιο βῆμα, Νάμαι ὅσο μπορῶ πιὸ ὀκομμάτιστος. Παρομοιάζοντας, λοιπόν, τὸν κομμουνιστικὸ κόσμο μὲ τοὺς βαρβάρους ποὺ ὀπειλούσαν τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, ικόνω μιὰ τοποθέτηση ἡθικὰ ἄχρωμη καὶ πολιτικὰ οὐδέτερη.

10.—Οἱ ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ, τῶν γερμανικῶν λαῶν ποὺ ὁ Τάκιτος, ζώντας στὰ τέλη τοῦ Α' καὶ στὶς ἀρχές τοῦ Β' αἰώνα, ἔχει περιγράψει μὲ σεβασμὸ καὶ συμπόθεια, εἴναι φαινόμενο ποὺ χαρακτηρίζει σχεδὸν ὀλόκληρη τὴ ρωμαϊκὴ ιστορία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Ἰούλιος Καίσαρ ἐμπάδισε γιὰ αἰώνες τὴ συγχώνευση τῶν Γαλατῶν μὲ τοὺς Γερμανοὺς (μιὰ συγχώνευση ποὺ ἔγινε πολὺ ὀργότερα μὲ τὸ γερμανικὸ λαὸ τῶν Φράγκων), κ' ἔριξε τοὺς Γερμανοὺς πέρα ἀπὸ τὸ Ρήνο. Ἡ πρώτη, ὡστόσο, μεγάλη κρίση ποὺ προκάλεσαν στὸ ρωμαϊκὸ κράτος οἱ ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων συνέπεσε (κι' αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαίο) μὲ τὴ φοβερὴ ἐσωτερικὴ — πολιτικὴ καὶ ἡθικὴ — κρίση τῆς Ρώμης στὸν Γ' αἰώνα, δηλαδὴ στὸν αἰώνα ποὺ ἡ ἀνώμαλη διαδοχὴ τῶν αὐτοκρατόρων, συνυφασμένη τὶς πιὸ πολλὲς φορὲς μὲ φόνους καὶ συνεχεῖς προδοσίες καὶ ἔξεγέρσεις τῶν ξεπεσμένων ρωμαϊκῶν λεγεώνων, εἶχε καταντῆσει ἔνα φαινόμενο τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Καὶ πήρε τὴ δραματικῶτερη μορφὴ της ἡ πρώτη αὐτὴ μεγάλη κρίση ἐπιδρομῶν στὶς μέρες τοῦ συνετοῦ Οὐαλλεριανοῦ καὶ τοῦ ἀμυναλού Γαλλιηνοῦ. Οἱ Φράγκοι, οἱ Ἀλαμανοὶ καὶ οἱ Γότθοι συνθλίσουν καὶ ποδοπατοῦν τὸ ρωμαϊκὸ κράτος, ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Σαπώρης ὁ Α' διεχύνεται στὴν Ἀρμενία, στὴ Μεσοποταμία, στὴν Καππαδοκία καὶ στὴν Κιλικία, αἰχμαλωτίζει καὶ ἔξευτελίζει τὸν Οὐαλλεριανὸ (τὸ μόνο Ρωμαϊκὸ αὐτοκράτορα ποὺ ἔπεσε καὶ πέθανε στὰ χέρια ἔχθρῶν), καὶ ἀντιμετωπίζεται τελικὰ ὅχι ἀπὸ Ρωμαίους, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Ὁδαίναθο, ἔνοιν "Ἀραβαὶ ἡ Σύρο τῆς Παλμύρας. "Οσο φοβερή, δμως, κι' ἀνῆται, ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Περσῶν δὲν ἀπείλησε τόσο ὄμεστα τὸ οἰκοδόμημα τῆς Ρώμης, δσο τὸ ἀπείλησαν αἱ ταυτόχρονες ἐπιδρομὲς τῶν γερμανικῶν λαῶν. Οἱ Φράγκοι περνοῦν τὸ Ρήνο, διασχίζουν

τὴ Γαλατία, ξεπερνοῦν τὰ Πυρρηναῖα, ξεχύνονται στὴν Ἰσπανία καὶ φθάνουν ὡς τὴ βόρειο Ἀφρική. Οἱ Ἀλαμανοὶ περνοῦν τὸ Δούναβη, ὁρμοῦν στὴ Λομβαρδία καὶ ἀπειλοῦν τὴν Ἱδια τὴν πόλη τῆς Ρώμης. Καὶ οἱ Γότθοι παίρνουν τὸ δρόμο πρὸς τὴν ὀνατολὴν καὶ, ἀφοῦ ἔγιναν κύριοι τῆς πλουσίας Οὐκρανίας, ἐπιχειροῦν, ὑστερὸν ἀπὸ μιὰ θριαμβευτικὴ διαδρομὴ ὡς τὶς ὀνατολικὲς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας ποὺ τοὺς ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ κυριεύσουν καὶ νὰ λεηλατήσουν τὴν Τραπεζούντα, μιὰ φοβερὴ ἐπιδρομὴ ἀπὸ τὶς δυτικὲς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας πρὸς τὸ Βόσπορο, εἰσβάλλουν στὴ Μικρὴ Ἀσία, λεηλατοῦν τὴ Βιθυνία, καὶ μὲ δρμητήριο τὸ Βόσπορο περνοῦν τὸ Αἴγαος καὶ φθάνουν στὴν Ἀθήνα, στὴ Θήβα, στὴν Κόρινθο, στὸ Ἀργος, στὴ Σπάρτη. Ποτὲ ὁ τρόμος, ὁ θρήνος καὶ τὸ πένθος δὲν εἶχαν ἀπλωθεῖ ἐπάνω στὸ ρωμαϊκὸ κράτος σὲ τόση ἔκταση, σὲ ὅση ἀπλώθηκαν τὶς μέρες ἐκεῖνες, δηλαδὴ περίπου ἀπὸ τὰ 250 ὡς τὰ 270. Κ' ἥρθαν, βέβαια, ὁρες καλύτερες ποὺ τὸ ρωμαϊκὸ κράτος αἰσθάνθηκε πάλι κάποιαν ἀσφάλεια, ἥρθαν οἱ ὁρες τοῦ Διοκλητιανοῦ, τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅλλα οἱ βάρβαροι τοῦ βορρᾶ παραμόνευαν ἀπειλητικὰ ἢ καὶ ἐπιχειροῦσαν μικρότερες ἐπιδρομὲς ὡς ποὺ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ Δ' αἰώνα ἀρχίζει νέα σειρὰ φοβερῶν ἐπιδρομῶν. Ὁ νεαρὸς Ἀλάριχος τῶν Βησιγότθων λεηλατεῖ τὰ Βαλκάνια καὶ κυριεύει τὴν Ἑλλάδα, περνάει ἀπὸ τὴν Ἡπειρο στὴν Ἰταλία, λεηλατεῖ τὴ Ρώμη καὶ πεθαίνοντας στὰ 410, τριαντατεσσάρων ἔτῶν, στὴ Κοσέντσα, ἐνταφιάζεται — καὶ τὸν ρωμαντικὸν αὐτὸν ἐνταφιασμό του τὸν τραγουδάει σὲ μιὰ ὑποβλητικὴ μπαλάντα του ὁ κόμης φὸν Πλάτεν — στὴν ικίτη τοῦ ποταμοῦ Μπουζέντο. Πρὶν σθύσει ὁ ὑπερήφανος Ἀλάριχος, οἱ Φράγκοι κυριεύουν τὴ Φλαμανδία καὶ κάμποσες ἐπαρχίες δυτικὰ ἀπὸ τὸ Ρήνο, ὅλλοι γερμανικοὶ λαοὶ — καὶ ἀνάμεσά τους οἱ Βάνδαλοι — φθάνουν στὴ νότιο Γαλατία καὶ στὴν Ἰσπανία, καὶ εἰδικώτερα οἱ Βάνδαλοι περνοῦν στὴν Ἀφρικὴ καὶ πολιορκοῦν τὴν Ἰππώνα, τὴν ἐπισκοπὴ τοῦ Αύγουστίνου ποὺ πεθαίνει, στὰ 430, στὴν πολιορκημένη έδρα τῆς ἐπισκοπῆς του. Κ' ἐνῷ οἱ γερμανικοὶ λαοὶ διασχίζουν καὶ λεηλατοῦν διάφορες ρωμαϊκὲς ἐπιφύλαξίες ἢ καὶ ἔγκαθίστανται ὄριστικὰ — ἔτσι π.χ. οἱ Φράγκοι, οἱ Βουργουνδοί, οἱ Ἀλαμανοί, οἱ Ἀγγλοσάξωνες — σὲ πολλὲς ἀπ' αὐτές, ξεσπάει ὁ πιὸ βίαιος ἄνεμος, ξεσποῦν οἱ Ούννοι, μὲ τὸν Ἀττίλα ὃς μάστιγα τοῦ Θεοῦ, ἐπάνω σὲ κορμιὰ καὶ σὲ ψυχές. Τὸ φοβερὸ ἐπεισόδιο τῆς παρου-

σίας τοῦ Ἀττίλας ποὺ ἦταν φοβερὸ δόχι μόνο γιὰ τοὺς Ρωμαίους καὶ τοὺς "Ελληνες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς γερμανικοὺς λαούς, ἥταν μιὰ σφήνα στὴν Ἰστορία τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ (τῶν γερμανικῶν λαῶν ποὺ εἶχαν τὴν ἴδια φυλετικὴ καταγωγὴ μὲ τοὺς "Ελληνες καὶ τοὺς Λατίνους) καὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ Οῦννοι, ἀνήκοντας ὅτῃ μογγολικὴ φυλὴ καὶ ἔσεινώντας ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας, ἔκρουσαν γιὰ πρώτη φορὰ τὶς πύλες τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ποὺ τὶς κρατοῦσσαν ὅταν χέρια τους λαοὶ γερμανικοί, στὰ 375. Κι' ὅρχισαν, ὅπὸ τότε, νὰ πιέζουν τοὺς γερμανικοὺς λαούς καὶ νὰ μεταβάλλουν τὴν κατακτητικὴ τους τάση πρὸς τὸ νότο — μιὰ τάση ποὺ εἶχε ἐκδηλωθεῖ κιόλας, ἐκατὸ χρόνια πρίν, ἐντονώτατη — σὲ μιὰ κατακτητικὴ φυγὴ. Γιὰ κάμποσες δεκαετίες, ἡ σχέση τῶν γερμανικῶν λαῶν μὲ τὸ ρωμαϊκὸ κράτος ἐπηρεάζεται ὅπὸ τὴν παιρουσία τοῦ φοβεροῦ κράτους τῶν Οῦννων. Ἀπὸ τὰ 433 ποὺ προβάλλει ὁ Ἀττίλας, ὃς τὰ 453 ποὺ εἶναι τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του (ἥ, ἔστω, ὃς τὰ 451 ποὺ ὑφίσταται τὴν πρώτη μεγάλη ἥττα του ὅπὸ τὸν Ἀέτιο στὰ «καταλανικὰ» πεδία, δηλαδὴ στὴν πεδιάδα τῆς Καμπανίας), ὁ ἐλληνορωμαϊκὸς ικόσμος, ἀλλὰ καὶ ὁ ικόσμος τῶν γερμανικῶν λαῶν — χαρακτηριστικώτατο εἶναι ὅτι καὶ Γερμανοὶ πολεμοῦσσαν στὴν παιράταξη τοῦ Ἀέτιου — κυριαρχοῦνται ὅπὸ τὴν παιρουσία τῶν Οῦννων. Κ' ἔπειτα σβύνουν οἱ Οῦννοι — τὰ ὑπολείμματά τους καταφεύγουν στὰ ἀσιατικά τους δρμητήρια — καὶ ἀφίνουν πάλι τοὺς «εὔγενικώτερους» βαρβάρους τοῦ βορρᾶ νὰ ξοφλήσουν τοὺς λογαριασμούς τους μὲ τὸν ἐλληνορωμαϊκὸ κόσμο. Γιὰ νὰ ξοφλήσουν ὄριστικὰ οἱ λογαριασμοί, χρειάστηκαν ἀκόμα αἰώνες· αἰώνες ὀδυνηροὶ ποὺ προκάλεσσαν τραγικές συσπάσεις στὶς ψυχὲς καὶ στὰ κορμιὰ τῶν ἀνθρώπων. Ὡστόσο, παρεμβλήθηκε ὁ Χριστιανισμὸς ποὺ ἔκαμε καὶ τὶς ὀδυνηρότερες δοκιμαισίες ὑποφέρτες ικαὶ διευκόλυνε τὴ συγχώνευση τῶν δυὸ κόσμων στὴ Δύση, ἐνῷ τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος, τὸ Βυζάντιο, πήρε ἐπόμω του ἔνα πιὸ ἀχαριστό ἔργο: ἔφραξε γιὰ αἰώνες τοὺς δρόμους τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴ Δύση, ἀφίνοντας ἔτσι σχετικὰ ὀπερίσπαστη τὴ Δύση στὶς μεγάλες δημιουργικὲς ζυμώσεις της.

11.— Προσπάθησα, μὲ χτυπητὲς πινελιές, νὰ δώσω τὴν εἰκόνα τῶν δραματικῶν γεγονότων πού, στοὺς πρώτους πέντε χριστιανικοὺς αἰώνες, χαρακτηρίζουν τὴ σύγκρουση τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ μὲ τὸν ἐλληνορωμαϊκὸ κόσμο. Στὰ τέλη τοῦ Ε'

αἰώνα, ὁ Κλόδις ὁ Α' ίδρυει ὡς Χριστιανὸς τὸ φραγκικὸ κράτος. Ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα, παρ' ὅλα τὰ φοβερὰ ἐνδιάμεσα ἐπεισόδια ἐπιδρομῶν, ὀρχίζει ἡ συγχώνευση. Ὁ μεγάλος μεσολαβητής, ὁ Χριστιανισμός, εἶχε δώσει πιὰ τῇ σφραγίδα του στὴν ιστορία.

Τί σχέση, δμως, ἔχει ἡ εἰκόνα ποὺ ἔδωσα, μὲ τὶς σημερινὲς ιστορικὲς ἔξελίξεις καὶ μὲ τὴν ἐποχή μας;

Ἡ σχέση εἶναι μεγάλη καὶ διδακτική. Πρὸν ἐπιχειρήσω νὰ τὴν προσδιορίσω, πρέπει νὰ πῶ ὅτι τὴν δμοιότητα τῶν δυὸς ἐποχῶν — τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων καὶ τῶν ἡμερῶν μας — δὲν πρέπει νὰ τὴν διακρίσουμε στὶς ἀναλογίες τῶν χρονικῶν διαστάσεων.¹ Άλλο ήταν διαστάσεων τὸ ιστορικὸ χρόνος τότε, καὶ ὅλο εἶναι σήμερα. Τότε, χρειάζονται αἰώνες γιὰ νὰ σημειωθοῦν ἔξελίξεις, πού, σήμερα, σημειώνονται σὲ δεκαετίες. Ἡ διαφορὰ στὴν ιστορικὴ πυκνότηται τοῦ χρόνου ὀφείλεται στὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα τῶν δυὸς ἐποχῶν ποὺ δὲ μοιάζουν διόλου μεταξύ τους. "Ως τὰ χθὲς ὀικόμαι, ἡ ιστορία πήγαινε καβάλα σ' ὅλογο. Σήμερα πετάει μὲ ἀεροπλάνα καὶ σ' δρισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις τρέχει μὲ τὴν ταχύτητα τῶν ἡλεκτρομαγνητικῶν ὀκτίνων. "Ἄς μὴ μᾶς ἐπηρεάσουν, λοιπόν, οἱ μεγάλιες αὐτὲς διαφορὲς στὴ σύλληψη τῶν χαρακτηριστικῶν ποὺ μοιάζουν μεταξύ τους.

Οἱ βάρβαροι τοῦ βορρᾶ, χωρὶς ἡ πρόθεσή τους νᾶναι ιστορικὰ συνειδητή, βάλθηκαν νὰ διαλύσουν τὸν ἐλληνορωμαϊκὸ κόσμο καὶ νὰ καταλάβουν αὐτοὶ τὸ προσκήνιο τῆς ιστορικῆς ζωῆς. Οἱ λαοὶ καὶ οἱ κοινωνικὲς ὁμόδεις ποὺ διέπονται ἀπὸ τὸ «πνεῦμα» τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, βάλθηκαν στὶς μέρες μας, μὲ πρόθεση ιστορικὰ συνειδητή, νὰ διαλύσουν τὸ δυτικὸ κόσμο — τὸν κόσμο ποὺ βασίζεται στὴν ἐλληνοχριστιανικὴ παιδαρδοση — καὶ νὰ καταλάβουν τὸ προσκήνιο τῆς ιστορίας καὶ δλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς (προσκήνιο τῆς ιστορίας καὶ ἐπιφάνεια τῆς γῆς ἔχουν γίνει στὶς μέρες μας δυὸς ὄροι ταυτόσημοι). Ἡ διαφορὰ ποὺ ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρόθεση τῶν τελευταίων εἶναι σήμερα ιστορικὰ συνειδητὴ καὶ βασίζεται σὲ μιὰν δλόκληρη πολιτικὴ ἴδεολογία καὶ τακτική, ποὺ ἡ ἀνάπτυξή τους εἶχε μάλιστα ὡς προϋπόθεση τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ πολιτικὴ ἔξελιξη τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἐνῶ ἡ πρόθεση τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ δὲν ήταν ιστορικὰ συνειδητή, ἡ διαφορὰ αὐτὴ εἶναι μόνο καὶ μόνο ἐπιφανειακή. Στὴν ιστορικὰ δισυνείδητη ὅρμη τῶν

βαρβάρων τοῦ βορρᾶ, ποὺ ρίχτηκαν ὅλοτε στὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, μποροῦμε νὰ διαγνῶσουμε τουλάχιστον ἕναν τόσο μεγάλο βαθμὸ ιστορικοῦ προγραμματισμοῦ, δσος εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς ιστορικὴς ἀσυνείδητης ὁρμῆς ποὺ ἀνακαλύπτουμε σήμερα μέσ' στὴν ψυχὴ τῶν φανατισμένων μᾶζῶν τοῦ κομμουνισμοῦ. Οἱ μᾶζες αὐτὲς πιέζουν ἀπειλητικὰ τὰ σύνορα τῶν λαῶν ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸν κόσμο τους, χτυποῦν μάλιστα ἀπειλητικὰ — καὶ μέσα στὸ πλαίσιο τῶν λαῶν τοῦ δυτικοῦ κόσμου — τὶς πόρτες τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἐπιδρομὴ ἔχει ἔνα χαρακτήρα ποὺ εἶναι συλληπτὸς ὅχι μόνο γεωγραφικά, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὰ καὶ ἡθικά. Ὁ δυτικὸς κόσμος πολιτορκεῖται ὥπ' ἔξω καὶ ἀπὸ μέσα. Τὰ βήματα τῶν βαρβάρων ἀκούγονται ὅχι μόνον ὥπ' δσους κατοικοῦν πλάι στὰ σύνορα, ἀλλὰ καὶ ὥπ' δσους ζοῦν μακριά. Ὁπουδήποτε καὶ νὰ ζοῦν, τὰ βήματα ἀκούγονται καὶ ἡ ἀπειλὴ εἶναι ὅμεση. "Οσοι εἶναι ταγμένοι ἀπὸ τὴ συνείδησή τους ἢ ἀπὸ τὴ μοιραία τοποθέτησή τους νὰ διαφυλάξουν τὸ πνεῦμα τοῦ δυτικοῦ κόσμου, τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ κόσμου ποὺ συνδέεται μὲ τὸ βασικὸ αἴτημα τῆς ἀτομικῆς εὐθύνης ἀπέναντι Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, βρίσκονται σὲ ἀδιάκοπο ικίνδυνο. Ὁ Ἀλάριχος — ὁ νεαρός, ὁ ξανθός, ζωές ὁ ὠραίος — βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τους. Βρίσκεται, ὡς ἔνα σημεῖο, καὶ μέσ' στὴν ψυχὴ τους.

Οἱ βάρβαροι τοῦ βορρᾶ πήγαιναν νὰ ἐπιβάλουν παντοῦ τὸν ἔαυτό τους ὡς «φύση» καὶ τὸν σχετικὰ πρωτόγονο νόμο τους. Λέω «σχετικὸ» πρωτόγονο τὸ νόμο τους, γιατί, ἀφοῦ εἶχαν ξεπεράσει τὰ στάδια τῆς προϊστορίας, εἶχαν μπεῖ στὰ πρῶτα στάδια τῆς ιστορικῆς ζωῆς, εἶχαν διαμορφώσει — πρᾶγμα ποὺ σ' ὄλλους γερμανικοὺς λαοὺς ἦταν σαφέστερο καὶ σ' ὄλλους λιγώτερο — δρους κοινωνικῆς καὶ ἡθικῆς ζωῆς ποὺ εἶχαν ἐπιτρέψει (ὅπως βγαίνει κιόλας ἀπὸ τὸν Τάκιτο) κάποιους διαφορισμοὺς μέσα στὴ μάζα. Ὡστόσο, ἡ βασικὴ διαφορὰ τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ ἀπὸ τὸν ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο, δταν ἥρθαν σὲ σύγκρουση μεταξύ τους, ἦταν ἀκόμα ἡ διαφορὰ τῶν μαζῶν ἀπὸ τὰ ἀτομα, τοῦ κόσμου ποὺ τὸν ἔχαιρακτήριζε ἡ ἀπρόσωπη κοινότητα ἀπὸ τὸν κόσμο ποὺ τὸν ἔχαιρακτήριζε ἡ ἔξατομίκευση, ἡ συνείδηση τῆς προσωπικότητας.

Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ σήμερα. Ὁ κόσμος τοῦ κομμουνιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ πάει νὰ ἐπιβάλει παντοῦ τὸν ἔαυτό του καὶ τὸ νόμο του. Ὁ ἔαυτός του δὲν εἶναι, βέβαια, σκέτι

«φύση» καὶ ὁ νόμος του δὲν εἶναι διόλου, οὔτε καὶ σχετικά, πρωτόγονος. Ωστόσο, μὲ τὴν ὑπερτροφική καὶ τεχνικὰ θαυμαστὴ χρησιμοποίηση ὅλων τῶν σύγχρονων μέσων τῆς προπαγάνδας, τῆς ιδεολογικῆς ὑποβολῆς καὶ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, κατόφερε ὁ κομμουνιστικὸς δλοκληρωτισμὸς νὰ μετασχηματίσει τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων τόσο, ὡστε πολλοί, κι’ ἀπὸ ἐκείνους ὄκομα ποὺ εἶχαν γνωρίσει τὴν πνευματικὴ καὶ ἡθικὴ ἐλευθερία, διάλεξαν — κάνοντας ὀκριβῶς χρήση τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς — τὸν κομμουνισμό, παραιτήθηκαν ἐκούσια ἀπὸ τὸν ἐλεύθερο ἐαυτό τους, πέταξαν ἀπὸ πάνω τους σὰν ἄχρηστο βάρος καὶ «μπουρζουάδικη» πρόβληψη, τι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ὅμιλρικῶν ἐπῶν εἶχε ἀρχίσει νὰ διαμορφώνεται ως ἀτομικὴ συνείδηση. Καὶ ὑπάρχουν, βέβαια, καὶ τὰ μεγάλα πλήθη ποὺ δὲν παραιτήθηκαν ἐκούσια ἀπὸ τίποτα, γιατὶ ἀπλούστατα δὲν τοὺς δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ γευθοῦν καὶ τὸ ἐλληνοχριστιανικὸ νόημα τῆς ζωῆς. Αὐτά, εἰδικῶς τα πλήθη μοιάζουν καὶ ψυχολογικὰ μὲ τοὺς βαρβάρους, γιατὶ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ σκέψη τους δὲν πέρασαν ἀπὸ καμιὰν ἀτομικὴ δοκιμασία γιὰ νὰ φθάσουν στὴν ὁμοιόμορφη διαμόρφωση καὶ λειτουργία τους ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ δλοκληρωτισμός, ἀλλὰ βρέθηκαν ἔκει ποὺ βρίσκονται μὲ τρόπο μοιραίο καὶ ἀναγκαστικό.

Δὲ μπορῶ νὰ ἔξετάσω, ὃν ἡ ἀντίδραση τοῦ κομμουνισμοῦ στὴν ὑπερβολικὴ ἔξατομίκευση καὶ διαφοροποίηση, ποὺ χαρακτηρίζει τὸ δυτικὸ κόσμο, ἥταν ἱστορικὰ ἀναπότρεπτη. Η̄ δχι. "Ισως νάταν ἱστορικὰ ἀναπότρεπτη. "Ισως νάταν, καὶ νὰ ἔξακολουθεῖ νὰ εἶναι, μιὰς χρήσιμη δοκιμασία γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ δυτικοῦ κόσμου ποὺ ὁ ἀτομικισμὸς τους, δίνοντας ἀφορμὴ στὴ βέβηλη ἀνέγερση ἐνὸς νέου πύργου τῆς Βαβέλ, ἔπρεπε νὰ χτυπηθεῖ. Κι’ ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν πιὰ «φυσικοὶ» βάρβαροι γιὰ νὰ χρησιμεύσουν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ γιὰ τὸ μαστίγωμα τοῦ ὑπερβολικοῦ καὶ βέβηλου ἀτομικισμοῦ, κι’ ἀπὸ τὴν ὄλλη γιὰ μιὰν εὐεργετικὴ συγχώνευση καὶ συμψηφιστικὴ ἰσορρόπηση τῶν δυὸ κόσμων, τοῦ ἐκφυλισμένου πολιτισμοῦ καὶ τῆς βαρβαρότητας, ἔπρεπε νὰ κατασκευασθεῖ καὶ νὰ μπεῖ στὴ θέση τῶν «φυσικῶν» βαρβάρων ἔνα ἀναπλήρωμα — ἔνα «ἀρζότες» — βαρβάρων γιὰ νὰ ὑκπληρώσει τὴν παραπάνω ἱστορικὴ ἀποστολή. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχουν τὰ πράγματα ἔτσι. Ἡ δργὴ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ποτὲ ἀδικαιολόγητη. Ἡ ἱστορία, καὶ ὅταν ὄκομα μοιάζει σὰ νὰ παραλογίζεται, ἔχει τὸ νόημά της. Καὶ Ἱσως ἡ ἐμφάνιση τοῦ

κομμουνιστικοῦ δλοκληρωτισμοῦ νὰ ἔχει — πέρ’ ἀπὸ τὰ κομμουνιστικὰ μανιφέστα, τοὺς Μαρξισμούς, τοὺς Λενινισμοὺς καὶ τοὺς Σταλινισμοὺς — προπάντων τὸ νόημα τοῦτο, τὸ νόημα ποὺ μὲ τρίπτο ἄδηλο βγαίνει κάπως ἀπὸ τὶς παιροπάνω γραμμές. "Ετσι κ' ἡ παιρομοίωση τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ κομμουνισμοῦ μὲ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ στοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰώνες γίνεται ὀκόμα πιὸ χαρακτηριστική. Δὲ μπορῶ, ὅμως, νὰ θεμελιώσω καὶ θετικὰ τὸ τέτοιο νόημα τῆς ἱστορίας τῆς ἐποχῆς μας. Τὸ ὑποψιάζομαι ἡ, ὃν θέλετε, τὸ ἐπιθυμῶ νάναι τέτοιο, ώς τίμημα τῆς ἀμαρτίας μας, ὀλλὰ δὲ μπορῶ νὰ τὸ θεμελιώσω. Θετικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ — χωρὶς καμιὰν ἡθικὴν καὶ πολιτικὴν ἀξιολόγηση — μπορῶ νὰ πῶ μονάχα τοῦτο: ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ κομμουνιστικοῦ δλοκληρωτισμοῦ μοιάζει μὲ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν βαρβάρων τοῦ βορρᾶ γιὰ δυὸ χαρακτηριστικοὺς λόγους: ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις τὴν ἐπιδρομὴ τὴν ἐπιχειρεῖ ἔνας κόσμος νεώτερος — φυσικὰ ἡ πολιτικὰ νεώτερος — ἐπάνω στὸ γεωγραφικὸ χῶρο καὶ στὶς συνειδήσεις ἔνδος κόσμου παλαιοῦ καὶ μὲ μεγάλη παιράνδοση: καὶ ὁ δεύτερος εἶναι ὅτι ὁ κόσμος τῶν ἐπιδρομέων κατόφερε μὲ τεχνητὰ μέσα νὰ μοιάσει στοὺς βαρβάρους (ποὺ γιὰ λόγους καθαρὰ «φυσικούς» ἦταν μάζες ἐλάχιστα διαφοροποιημένες) στὴν ἴσοπέδωση τῶν συνειδήσεων, στὴν ἐξουδετέρωση κάθε ἀτομικῆς νοοτροπίας, στὴν κατάργηση ὅλων ἐκείνων τῶν ἡθικῶν καὶ πνευματικῶν δικαιωμάτων ποὺ ἔκαναν τὸν Σωκράτη νὰ συζητεῖ ἐλεύθερα γιὰ τὸ σκοπὸ τῆς πολιτείας καὶ τὸν Μάρκο Αύρηλο, ὃταν μιλοῦσε «εἰς ἑαυτόν», νὰ ἀμφισβητεῖ καὶ τὸ δικαίωμα ποὺ εἶχε ώς αὐτοκράτορας καὶ στρατηλότης νὰ σκοτώνει τοὺς ἔχθρούς του. 'Ο κομμουνιστὴς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα — ὁ γεννημένος μέσ' στὸ δλοκληρωτικὸ κράτος δὲν ἔχει συνήθως οὔτε τὴ φυσικὴ δυνατότητα — ν' ἀμφισβητεῖ μέσα του ὃ, τι τάσσεται ἀπὸ τὸ κράτος ἡ τὸ κόμμα νὰ κάμει, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ἡ τὴ δυνατότηται νὰ συζητεῖ τὸ νόημα τῆς πολιτείας ἡ τῆς κοινωνίας ἡ τῆς οἰκογένειας ἡ τῆς φιλίας ἡ τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ κάθε νόημα εἶναι δοσμένο ἀπὸ πάνω, εἶναι νόμος καὶ ὅχι συμπέρασμα διαλόγου ἡ ἔκβαση ἐσωτερικῆς πνευματικῆς καὶ ἡθικῆς πάλης. 'Ο μῦθος τοῦ 'Ηρακλῆ μπροστὰ στὸ σταυροδρόμι ποὺ — ἔστω καὶ ὃν τὸν ἔφτιαξε ὁ σοφιστὴς Πρόδικος, ὅπως βγαίνει ἀπὸ τὰ «Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους» τοῦ Ξενοφῶντος — δείχνει ὅτι οἱ "Ἐλληνες καὶ σ' αὐτὴν ὀκόμα

τὴ μυθολογικὴ προϊστορία τους ἐθέσπισαν ώς ξεκίνημα τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐλεύθερη ἀτομικὴ ἐκλογὴ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ὅλου δρόμου, δὲν ἴσχύει γιὰ τὸν κομμουνιστή.

Στὸν ἀνταγωνισμό, λοιπόν, τοῦ κομμουνιστικοῦ δλοικληρωτισμοῦ μὲ τὸ δυτικὸ κόσμο μποροῦμε κάλλιστα νὰ δοῦμε καὶ νὰ διαπιστώσουμε μιὰν ἐπανάληψη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν βαρβάρων τοῦ βαρρᾶ μὲ τὸν ἐλληνορωμαϊκὸ κόσμο. Στὴν ἐπανάληψη, μάλιστα, αὐτὴ σημειώνεται μὲ τρόπο περίεργο κ' ἔνα δραματικὸ ἰστορικὸ ἐπεισόδιο ποὺ θυμίζει τὸ ἐπεισόδιο τῶν Ούγγων. "Οπως ἡ παρουσία τῶν Ούγγων καὶ εἰδικώτερα τοῦ Ἀττίλα ἥταν μιὰ σφήνα στὴν ἱστορία τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν γερμανικῶν λαῶν καὶ τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἔτσι καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χίτλερ καὶ γενικώτερα τοῦ φασιστικοῦ δλασκληρωτισμοῦ ἥταν μιὰ σφήνα στὴν ἱστορία τοῦ ὄνταγωνισμοῦ τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου.

Δὲν ὑπάρχει, βέβαια, καμιὰ δύμοιότητα ὀνάμεσσαι στοὺς Ούγγους τοῦ Ἀττίλα καὶ στὸν πνευματικὸ ὀφάνταστο προηγμένο λαὸ ἢ τοὺς λαοὺς ποὺ ἔχρησιμοποίησε ὁ Χίτλερ γιὰ τὴν ἐπιδρομή του. Ἡ παρομοίωση εἶναι καθαρὰ «μηχανική». Ὡς ἱστορικὸ φαινόμενο, ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ (ἐνδες δλοικληρωτισμοῦ ποὺ μιμήθηκε τὸν κομμουνιστικὸ δλοικληρωτισμὸ καὶ ἐπήγασε ἀρνητικὰ ἀπὸ τὸ παράδειγμά του) προκάλεσε ὀποτελέσματα ὄνταλογα μ' ἐκεῖνα ποὺ εἶχε προκαλέσει καὶ ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ Ἀττίλα. "Οπως ὁ Ἀττίλας ἐσήμανε ταυτόχρονα ἔναν μεγάλο κίνδυνο γιὰ τὸν ἐλληνορωμαϊκὸ κόσμο καὶ τὸ γερμανικό, ἔτσι καὶ ὁ Χίτλερ ἐσήμανε ταυτόχρονα ἔναν μεγάλο κίνδυνο γιὰ τὴ δημοκρατικὴ Δύση καὶ γιὰ τὸν κομμουνιστικὸ δλοικληρωτισμό. Καὶ ὅπως ικατὰ τοῦ Ἀττίλα συνασπίσθηκαν, ὄμεσα ἡ ἐμμεσα, οἱ γερμανικοὶ λαοὶ καὶ ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία (στὰ «καταλανικά» πεδία ἐπεσε, πολεμώντας πλάϊ στὸν Ἀέτιο, διβασιλιάς τῶν Βησιγότθων Θευδέριχος ὁ Α'), ἔτσι καὶ κατὰ τοῦ Χίτλερ συνασπίσθηκε ἡ δημοκρατικὴ Δύση μὲ τὴ Σοβιετικὴ "Ενωση. Κι' ὃς προχωρήσουμε στὴ διαπίστωση τῶν ὄνταλογιῶν: "Οπως ἡ κοινὴ ὄντιμετώπιση τοῦ Ἀττίλα ἀπὸ Ρωμαίους καὶ Γερμανοὺς ἐδημιούργησε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔθεσε μερικὲς βάσεις γιὰ τὸ ἀμοιβαίο ἡθικὸ πλησίασμα τῶν δυὸ κόσμων, ἔτσι καὶ ἡ κοινὴ ὄντιμετώπιση τοῦ Χίτλερ ἀπὸ τὶς δυτικὲς δημοκρατίες καὶ τὴ Σοβιετικὴ "Ενωση, οἱ κοινὲς δοκιμασίες καὶ θυσίες, ἡ κοινὴ

μοῖρα μπροστά στὸ θάνατο καὶ ἡ ἡθικὴ συναναστροφή τους σὲ δρες κινδύνου, ἐδημιούργησαν ἐπίσης τὴν ἐντύπωση (ἡ διάλυση τῆς Κομιγτέρν στὰ 1943 ἐνίσχυσε, μάλιστα, τὴν ἐντύπωση αὐτὴ) δτὶ μπῆκαν στὴν ἱστορία τὰ θεμέλια γιὰ τὸ ἡθικὸ πλησίασμα καὶ αὐτῶν τῶν δυὸ κόσμων. Καὶ τοσοῦ νὰ μπῆκαν, χωρὶς μὰ τὸ νιώθουμε ὀικόμακ ἥ χωρὶς γὰρ θέλουν νὰ τὸ ἀναγνωρίσουν καὶ νὰ τὸ ἀξιοποιήσουν ἱστορικὰ οἱ πολιτικὰ ὑπεύθυνοι διαχειριστὲς τῆς ζωῆς τῶν δυὸ κόσμων, προπάντων τοῦ κομμουνιστικοῦ ποὺ ἔξακολουθεῖ νὰ προβάλλει ξένος πρὸς κάθε δημοκρατικὴ ἀγεκτικότητα.

12.—*Οταν ἔλειψε δὲ κίνδυνος ποὺ εἶχε ἐνσαρκώσει δὲ 'Αττίλας, οἱ γερμανικοὶ λαοὶ — προπάντων οἱ πιὸ βάρβαροι — τὰ ξέχασαν ὅλα καὶ ρίχτηκαν καὶ πάλι βίαια ἐπάνω στὸν Ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο. Συμβολικώτατο εἶναι τὸ γεγονός, δτὶ δυὸ ἀκριβῶς χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ 'Αττίλας καὶ τὴν ἔξαφάνιση τῶν Ούννων, στὰ 455, οἱ πιὸ βάρβαροι καὶ πιὸ ἀσυμβίβαστοι ἀπ' ὅλους τοὺς βαρβαροὺς τοῦ βορρᾶ, οἱ Βάνδαλοι, λεηλατοῦν καὶ βεβηλώνουν τὴν ἴδια τὴν πόλη τῆς Ρώμης. Λαοί, ὅπως οἱ Βάνδαλοι, ἔπρεπε νὰ λείψουν ἀπόλυτα ὡς μονάδες τῆς ἱστορίας — καὶ ἔλειψαν οἱ Βάνδαλοι καὶ χάθηκαν, δτὰν στὰ 533 κατάφερε δὲ Βελισσόριος νὰ καταστρέψει τὸ κράτος τους — γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἥ συγχώνευση τῶν δυὸ κόσμων.*

Δὲν ξέρουμε τί θὰ συμβεῖ στὶς μέρες μας ἥ στὶς μέρες ποὺ ἔρχονται. "Οταν ἔλειψε δὲ κίνδυνος ποὺ εἶχε ἐνσαρκώσει δὲ Χίτλερ (πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ του συνείδηση, τὴν ικαλὴ ἥ τὴν κακή, εἶχε καὶ κάτι ἀπὸ τὸν βιολογικὸ αὐθορμητισμὸ τοῦ 'Αττίλα), οἱ δυὸ κόσμοι, δὲ δυτικὸς καὶ δὲ σοβιετικός, ξέχασαν ἥ κάνουν πῶς ξέχασσον τὶς ικινὲς θυσίες τους καὶ τὸ χθεσινὸ συνασπισμό τους, σὲ χῶρες δλόκληρες τῆς ἀγατολικῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Βαλκανίων ἀπλώθηκε ἄτεγκτος δὲ νόμος τοῦ ἐρυθροῦ δλοκληρωτισμοῦ, καὶ ὅλλες τραγικὲς σελίδες γράφτηκαν ἥ γράφονται, χθὲς στὴν 'Ελλάδα καὶ σήμερα στὴν Κορέα. Θὰ πραγματοποιηθεῖ τάχα, ἥ συγχώνευση; Θὰ ὑπερνικηθεῖ τὸ χάσμα; Θὰ χρειασθοῦν πολεμικές, τάχα, περιπέτειες καὶ ὀσύλληπτες γιὰ τὸ νοῦ μας παγκόσμιες τραγωδίες γιὰ νὰ τερματισθεῖ τὸ φαινόμενο τῶν σύγχρονων ἐπιδρομῶν ἥ θὰ βρεθοῦν ὅλλα μεταβοτικὰ στάδια, εἰρηνικὰ καὶ δμαλά; Κανένας δὲν τὸ ξέρει. 'Εκεῖνο ποὺ μποροῦμε θετικὰ νὰ ποῦμε, εἶναι δτὶ κ' ἔνας παγκόσμιος